

'מאמר מוסגר' ו'מקרא מסורס'

יב, טו וְנִכְרְתָהּ... מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד-יּוֹם הַשְּׁבִיעִי:

המאמר שלפנינו שונה מן המקובל בספרנו זה, באשר עוסק בסוגיא תחבירית מובהקת, ולא ביסודות הלכתיים או מחשבתיים או היסטוריים. את הסוגיא נלמד בעקבות אחד מגדולי הפרשנות בתקופת האחרונים, הלא הוא הרב יעקב צבי מקלנבורג, אב בית דין בעיר קניגסברג שבגרמניה בספרו 'הכתב והקבלה'. במקביל למלבי"ם, לרב הופמן ועוד הוא מיצג נאמנה את האסכולה האפולוגטית הבאה 'להצדיק' את דרשות חז"ל בפסוקים, בזה שהוכיח לדעת שהדרשה היא באמת עומק פשוטה של המלה או המשפט. הקורא המשכיל יכול להעמיק את לימודו בנושא זה על ידי עיון בחוברת שלנו: פרקי מבוא לפירוש בעל הכתב והקבלה. יצוין כי שם הספר הכתב (תורה שבכתב) והקבלה (תורה שבעל פה) מעיד נאמנה על מגמתו של המחבר, שהיה מבחירי תלמידיו של הגאון רבי עקיבא אייגר זצ"ל.

שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ אֶךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבְּתִיכֶם כִּי כָל-אֶכֶל חֶמֶץ וְנִכְרְתָהּ הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד-יּוֹם הַשְּׁבִיעִי:

הקושי בפסוק מבואר, וכי יש עונש כרת לשבעה ימים? ! לבעיה זאת נזקק בעל 'הכתב והקבלה', וזה לשונו:

רבים [כך ברמב"ן] יאמרו שהלשון מסורס, ושעורו [כלומר, המבנה התחבירי של הפסוק הוא] "כי כל אוכל חמץ מיום הראשון עד יום השביעי, ונכרתה הנפש ההיא מישראל". ולדעתי אין צורך לזה... עכ"ל.

טרם נביא את ביאורו כאן בפסוק בלי לסרסו, נביא ביאורו להלן בפרשת משפטים (כב, ג ד"ה עד שה חיים) שם מפרש בפשוטו של מקרא את הפסוק "אם-המִצָּא תִמְצָא בְיָדוֹ הַגִּנְבָה מִשּׁוֹר עַד-חֶמּוֹר עַד-שֶׂה חַיִּים, שְׁנַיִם יְשָׁלֵם". וזה לשונו: מלת "חיים" כאן קשה... גם מה ששנו במכילתא והביאו רש"י: חיים ישלם ולא ישלם לו מתים, אלא חיים או דמי חיים, הדברים אמתיים להלכה, אבל פשטיה דקרא במאי מוקמי? ! כי מלת

"חַיִּים" מועמד באתנח(תא) ואין לחברו במלת "שְׁנַיִם" הבא אחריו, עכ"ל.

הקושי, כאמור, היא הסתירה בין פירוש חז"ל המחבר "חַיִּים" אל "שְׁנַיִם", בעוד פשוטו של מקרא מחבר "חַיִּים" אל "שור, חמור, שה" ומנתק אותו מהמלה "שְׁנַיִם".

נאמן הרב מקלנבורג לדרכו בהבנת מאמר חז"ל 'אין מקרא יוצא מידי פשוטו', כלומר, גם אחרי שלמדנו את הכתוב על פי מדרש חז"ל, והוא בודאי העיקר והלימוד הראשוני, כמו שבאר הרשב"ם מגדולי הפשטנים במקומות שונים בפירושו, עדיין יש ללמוד את הכתוב על פי פשוטו. פירוש זה על פי פשוטו ילמד אף הוא חלק משלימות התורה, אם כהלכה ואם בהיבט אחר של תורה הנלמדת בשבעים פנים.

עתה פורס לפנינו בעל 'הכתב והקבלה' את משנתו אודות המאמר המוסגר שבתורה, אשר ממנה נבין מדוע המאמר המוסגר מקובל עליו, בעוד הוא מסתייג מסירוס המקרא, וזה לשונו:

לכן נראה לי שמצאנו בהרבה מקומות שיבוא מאמר בתוך מאמר אחר לתוספת ביאור, ונקרא לבעלי הגיון 'מאמר המוסגר'. והסימן לזה (כלומר, הדרך לזהות זאת היא על ידי טעמי המקרא) הוא כשיבוא בסוף המאמר המוסגר טעם מפסיק יותר מאשר לפניו. כמו (שמות לא, יח) "וַיִּתֵּן אֶל-מֹשֶׁה כְּכֹלֹתוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הַעֲדוּת", שהזקף קטן במלת "סִינַי" הוא מלך שני, והרביע במלת "מֹשֶׁה" אינו אלא מלך רביעי, לכן כל המאמר "כְּכֹלֹתוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי", הוא מאמר מוסגר ומוסיף ביאור זמן נתינת שני הלוחות... עכ"ל.

וכך מוסיף לבאר פסוקים אחרים על פי דרך זו, כגון (דברים ג, יט) "רַק נְשִׂיכֶם וְטַפְכֶם וּמְקַנְכֶם - יִדְעֵתִי כִּי-מִקְנֵה רַב לָכֶם - יֵשְׁבוּ בְּעַרְיֹכֶם". (בראשית יד, יז) "וַיֵּצֵא מֶלֶךְ-סֹדֶם לְקַרְאֵתוֹ - אַחֲרָי שׁוּבוּ מֵהַכּוֹת אֶת-כְּדָרְלַעְמֹר וְאֶת-הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ - אֶל-עֶמֶק שְׁוּה". הרב המחבר מראה שבכל הפסוקים האלה במ יס מאמר מוסגר, הענין מצויין על ידי השימוש הנבון בטעמי המקרא, כאשר בתחילת המאמר המוסגר מצינו טעם מפסיק 'חלש', בעוד בסוף הקטע המוסגר מופיע טעם מפסיק חזק יותר בהרבה.

מעתה, מפרש את הפסוק בפרשת משפטים על פי משקל מאמר מוסגר, כאשר אז ההלכה שחז"ל דרשו מעוגנת עתה בעצם פשוטו של מקרא, הלא הוא המתכונת של מאמר מוסגר, וזה לשונו:

...סגנון המקרא כך הוא, "אם המצא תמצא בידו הגניבה, שנים ישלם - משור עד חמור עד שה חיים". והמאמר המוסגר הזה מוסיף ביאור על תשלומי השניים... שאף על פי שהיא עכשיו מתה, לא ישלם דמי שתי בהמות מתות, אלא ישלם דמי שני שורים חיים, עכ"ל.

כך דרכו של אחד מגדולי המפרשים, להראות בצורה עקבית כיצד ללמוד מפשוטו של מקרא את אשר חז"ל דרשו במדרש הלכה. ההשוואה בין הסתייגותו של רבינו מ'סירוס המקרא' וקבלת יסוד 'המאמר המוסגר', מוכיחה בעליל שאצלו הם 'שני דינים' שונים לחלוטין. הראשון סותר את כללי הפשט ואילו השני הוא פשוטו של מקרא.

כיסוד לשיטתו אודות המאמר המוסגר המבאר או מנמק את הנושא העיקרי של המשפט, אפשר לציין את דברי הספורנו (שהכתב והקבלה מביאו רבות בתוך פירושו) לפסוק (בראשית כב, יא-יב) "וַיִּקְרָא אֵלָיו מֶלֶאךָ ה' מִן־הַשָּׁמַיִם... פִּי עֲתָה יִדְעָתִי כִּי־יִרָא אֱלֹהִים אֶתָּה וְלֹא חֲשַׁכְתָּ אֶת־בְּנֶךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי", וזה לשונו (ד"ה עתה ידעתי):

ידעתי, אני המלאך, שבדין יגדילך האל על מלאכיו, כאמרם ז"ל (סנהדרין צג, א) גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. (ד"ה ממני): שאתה ירא אלקים יותר ממני שאני מלאך... עכ"ל.

הרי שהספורנו קורא את הפסוק כך: "... כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה ממני, ולא חשכת את בנך את יחידך". כלומר "לא חשכת את בנך את יחידך" הוא מאמר מוסגר לבאר את החידוש שנתחדש עתה למלאכים שבשר ודם יכולים להיות "ירא אלקים אתה ממני".

עתה נשוב אל פסוקנו שהובא בראשית המאמר ונשאל, אחרי שבעל הכתב והקבלה אינו מקבל את פרוש 'הסירוס', כיצד יפרש את הפסוק, על עונש כרת לשבעה ימים? וזו תשובתו, אשר מציג לפנינו מבנה תחבירי העונה על יסודות פשוטו של מקרא, והוא אשר נכנהו א-ב, א-ב. כלומר הרישא של הסיפא

בפסוק, מקביל לרישא של הרישא, בעוד הסיפא של הסיפא שבפסוק מקביל לסיפא של הרישא (והוא הדין והיא המידה כאשר ההקבלה היא בין הרישא והסיפא של שני פסוקים הסמוכים זה לזה). וזה לשונו:

מאמר "כי פל-אכל חמץ ונכרתה הנפש ההוא" עונה על [כלומר, מתייחס אל] מאמר "שבַעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ". ומאמר "מִיּוֹם הָרֵאשִׁון עַד-יּוֹם הַשְּׁבַעִי" עונה על [כלומר, מתייחס אל] מאמר "אֶף בְּיוֹם הָרֵאשִׁון תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֹר מִבֵּיתְכֶם". דוגמה לזה (שמות כד, יב)... "וְאֶתְנֶנָּה לְךָ אֶת-לֶחֶת הָאֶבֶן וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה אֲשֶׁר פָּתַבְתִּי לְהוֹרֹתָם". "אֲשֶׁר פָּתַבְתִּי" עונה על "לֶחֶת הָאֶבֶן", "לְהוֹרֹתָם" עונה על "וְהַתּוֹרָה וְהַמִּצְוָה"... וכן בהרבה מקומות בכתבי הקודש. ודרך זה נהוג גם בשני כתובים הבאים בזה אחר זה... [ורבינו שב אל פסוקנו ומבאר] כי אכילת מצה כל שבעת ימים [רישא דרישא] היא כדי להימנע מאכילת חמץ [רישא דסיפא]... והתחלת השבתת השאור תהיה "בְּיוֹם הָרֵאשִׁון" [סיפא דרישא] והמשך זמן ההשבתת תהיה "מִיּוֹם הָרֵאשִׁון עַד-יּוֹם הַשְּׁבַעִי" [סיפא דסיפא], עכ"ל.

קריאת הפסוק היא אפוא, כדלקמן: "שבעת ימים מצות תאכלו, כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל. ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, מיום הראשון עד יום השביעי".

אבל לא רק בפשוטו של מקרא עוסק הרב יעקב צבי מקלנבורג, מתלמידיו של רשכבה"ג הגאון רבי עקיבא אייגר ז"ל. אלא אף השכיל על יסוד תורת ההקבלה' [א-ב: א-ב] לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, וזה לשונו שם: ומזה מבואר דעת רבותינו (פסחים צה) דלאו ד"בל יראה" הוי לאו הניתק לעשה ד"תִּשְׁבִּיתוּ"... כי המקרא מפורש לפנינו דעשה ד"תִּשְׁבִּיתוּ" נוהג כל שבעת הימים [ובזה חולק על הגאון בעל נודה ביהודה, עיין שם].

יסוד דברי הכתב והקבלה מצינו אצל פרשנדתא רש"י (שמות כה, ז) "אֶבְנֵי-שֹׁהַם וְאֶבְנֵי מְלֵאִים לְאֶפֶד וְלַחֲשׁוֹן", מפרש רש"י: אבני שהם לאפוד ואבני מילואים לחושן, הרי א-ב: א-ב!

אנו חוזרים ושואלים, מה בין מאמר מוסגר ובין מקרא מסורס? מדוע 'הכתב

והקבלה נמנע מסירוס המקרא, ומאידיך תומך ביתדות הדקדוק הלשון והתחביר את המאמר המוסגר. נראה ברור שאמנם 'שני דינים' הם: המאמר המוסגר, כשמו כן הוא, הינו חלק מן הפסוק בתוך הפסוק, כאשר הנושא העיקרי כתוב לפניו ולאחריו. אם כן, כשמו כן הוא - 'מוסגר'! דהיינו סגור בפנים הפסוק. לעומתו, סירוס המקרא דורש להעתיק חלק מן הפסוק (בדרך כלל האחרון) ממקומו, ולהכניסו אל תוך הפסוק, כלומר קריאת הפסוק שלא כצורתו. ואמנם כך פירש הרמב"ן את הפסוק (בראשית טו, יג) "יִדַע תִּדַע פִּי־גֵר יִהְיֶה וְיִרְעַךְ בְּאָרְץ לֹא לָהֶם וְעִבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" כפסוק מסורס, כאשר הקריאה החדשה היא: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועבדום וענו אותם".

ואם ישאל השואל, מדוע חושש הכתב והקבלה ממקרא מסורס המקובל בהחלט על הרמב"ן, בעוד אינו נמנע כלל וכלל ממאמר מוסגר. התשובה היא במטרה העקבית של הרב מקלנבורג ז"ל, אשר בין היתר הקפיד להראות כי פירושי חז"ל עולים בקנה אחד עם פשוטו של מקרא. היות והמאמר המוסגר מקובל ונחשב כ'פשוט' (הרב אף מצטט את המושג בלועזית פאראנטטיס), לכן ניתן לפרש פסוק במשקל זה. לא כן סירוס המקרא אשר לא בשם 'פשוט' ייקרא, ולכן לא יבוא סירוס המקרא בקהל פירושי הכתוב על דרך הפשוט.

ומענין לענין ובאותו ענין, קובע החכם רבינו אברהם אבן עזרא כי המתכונת המקובלת בתנ"ך היא איננה א-ב : א-ב כפי שראינו לעיל, אלא דוקא א-ב: ב-א, כלומר הרישא של הסיפא מקביל לסיפא של הרישא, והסיפא של הסיפא מקביל לרישא של הרישא. וטעמו עמו: (שמות יז, ז) "וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם (א) מִסָּה (ב) וּמְרִיבָה עַל (ב) רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל (א) נִסְתָּם אֶת־ה'". וכן בנביא (עמוס ב, יא-יב) "וְאֶקִּים (א) מִבְּנֵיכֶם לְנָבִיאִים (ב) וּמִבְּחֹרֵיכֶם לְנָזִירִים... וּתְשַׁקּוּ אֶת (ב) הַנְּזִירִים יֵין, וְעַל (א) הַנְּבִיאִים צֹוִיתֶם לֵאמֹר לֹא תִנְבְּאוּ". הרי גם מן התורה וגם מן הנביא המתכונת של א-ב: ב-א. מבנה זה של א-ב: ב-א תואם יפה את שיטת חז"ל "ההוא דסליק מיניה מפרש ברישא" (נדרים ב, ב).